

प्रकोप/विपद्

प्राकृतिक तथा मानवीय क्रियाकलापका कारण उत्पन्न हुने कुनै पनि घटनाले जनधनको ठूलो क्षति गर्दै समुदायको जनजीवन अस्तव्यस्त बनाउँछ र त्यस पीडाको सामना गर्न समुदायसँग स्रोत, साधन र क्षमताको अभाव भएर बाहिरी सहयोगको आवश्यकता पर्ने स्थिति सिर्जना हुन्छ भने त्यस्तो अवस्थालाई प्रकोप वा विपद् भनिन्छ। भुकम्प, बाढी, पहिरो, आगालागी, विभिन्न किसिमका दुर्घटना, चट्याङ्ग, खडेरी, शीतलहर, रोगको महामारी जस्ता संकटजन्य घटनाले प्रकोप ल्याउन सक्छन्। प्रकोपले आकस्मिक रूपमा ठूलो धनजनको विनाश गर्दछ। प्रकोपले व्यक्ति, परिवार वा समुदायको जीविकोपार्जनका आधारहरूलाई नष्ट वा कमजोर बनाईदिन्छ र प्रभावित व्यक्ति, परिवार, समुदाय र देशले लामो समयसम्म त्यसका प्रभावहरू जस्तै गरीबी, अभाव तथा परनिर्भरताको सामना गर्नु पर्ने हुनसक्छ। प्रकोपको दृष्टिकोणले नेपाल भौगर्भिक तथा जलवायुसम्बन्धी संकटहरू प्रति सम्बेदनशील देश हो। नेपाल जल उत्पन्न प्रकोपको दृष्टिकोणले ३० औं स्थानमा, भुकम्पीय जोखिमको दृष्टिकोणले ११ औं स्थान र जलवायु परिवर्तनको दृष्टिकोणले छैठौं स्थानमा रहेको छ।

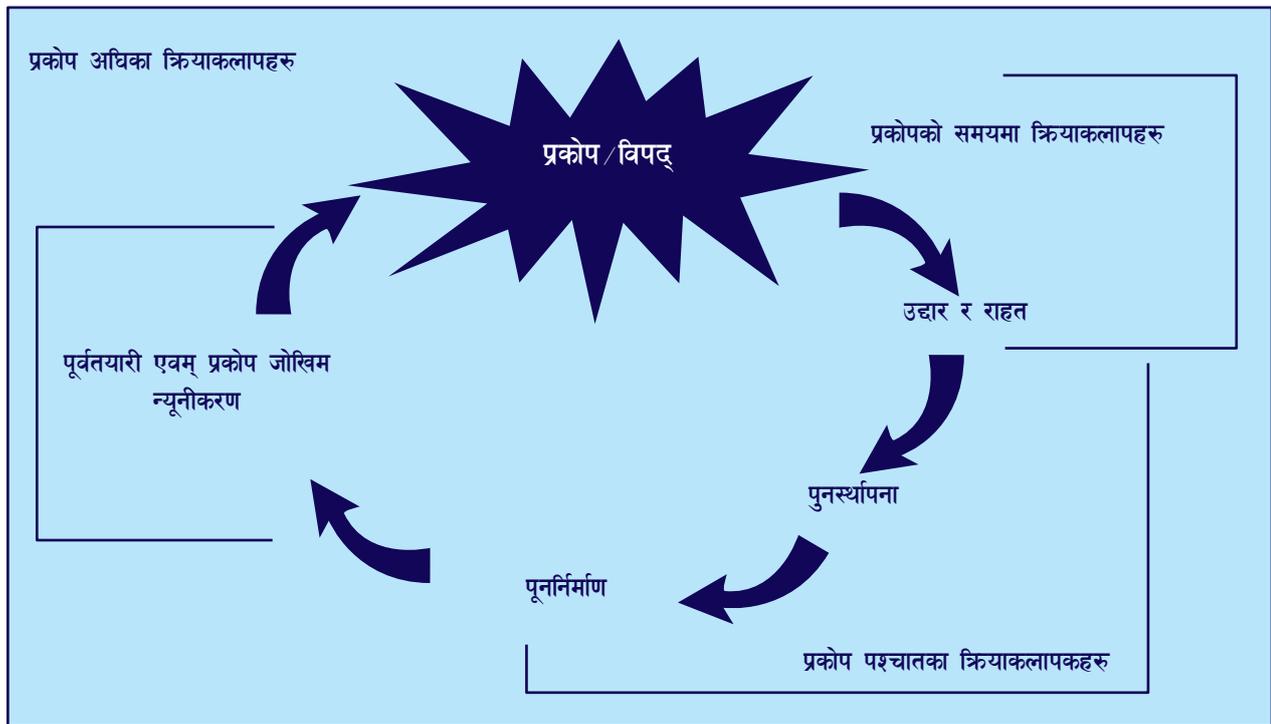
प्रकोप जोखिम

धनजनको नोक्सानी गर्न सक्ने भुकम्प, बाढी, पहिरो, आगालागी, अतिवृष्टि, अनावृष्टि, आँधीबेहरी आदि आउने सम्भावना र आएको खण्डमा त्यसबाट आफु वा समुदायमा पार्नसक्ने नोक्सानीको संयुक्त अवस्था नै प्रकोप जोखिम हो। जोखिम बढाउने संकट, त्यसको खतरा वा त्यससंगको संकटाभिमुखता मध्ये कुनै एकलाई हटाउन वा कम गर्न सके प्रकोपको जोखिम घट्दछ भने प्रकोपको सामना गर्ने क्षमता र पर्याप्त पूर्वतयारी गरे प्रकोपको असर कम हुन्छ।

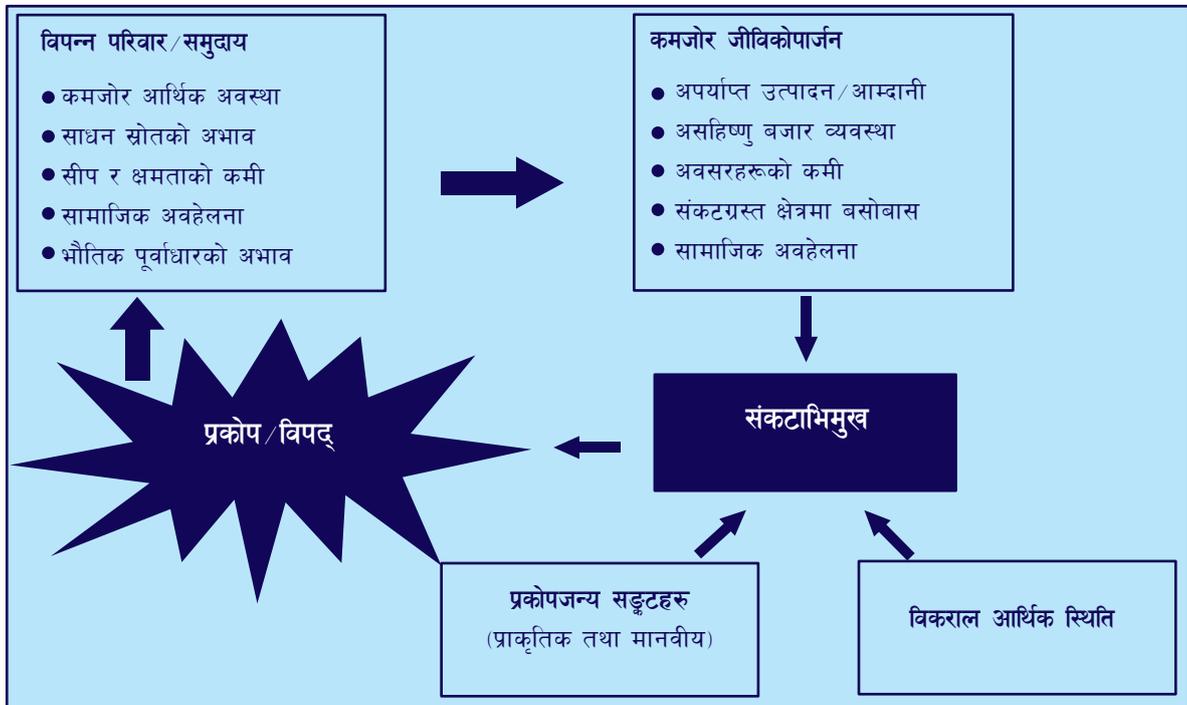
प्रकोप व्यवस्थापन

प्रकोप पर्नु अगावै त्यसको जोखिम कम गर्नु, प्रकोप भैरहको अवस्थामा त्यसबाट हुन सक्ने क्षतिबाट बच्न/बचाउन उद्धार तथा राहतका काम गर्नु र प्रकोप पश्चात यसको प्रभावलाई नियन्त्रित गरी पुनर्निर्माण तथा पुनर्स्थापना जस्ता कामहरूलाई समग्रमा प्रकोप व्यवस्थापन भनिन्छ। तसर्थ प्रकोप व्यवस्थापनमा तीन चरणका कामहरू समावेश हुन्छन्।

प्रकोप व्यवस्थापन चक्र

प्रकोपले ब्यक्ति, परिवार, वा समुदायको जीविकोपार्जनका आधारहरूलाई नष्ट वा कमजोर बनाईदिन्छ ।

जीविकोपार्जन केन्द्रित प्रकोप जोखिम न्यूनीकरणका अवधारणा

- गरीबी र कमजोर जीविकोपार्जनबीच सन्निकट सम्बन्ध हुन्छ। गरीब परिवारको जीविकोपार्जन कमजोर हुन्छ, र कमजोर जीविकोपार्जन गरीबीको मुख्य कारण हो।
- स्रोत र साधन माथिको कम पहुँचका कारण गरीब समुदायको बसाई प्रकोप संकटाभिमुख र जोखिमपूर्ण स्थानहरूमा हुन्छन्। जस्तै, भीर पाखामा, असुरक्षित खोला किनार, डुवान क्षेत्र आदि।
- प्रकोप पश्चात गरिने राहत र उद्धारले पीडितहरूले भोग्नुपर्ने जीविकोपार्जनका सबै कठिनाईहरू लामो समयसम्म थग्न सक्दैन।
- सबल र विविध जीविकोपार्जन भएको समुदाय वा परिवारलाई प्रकोप पछि पूनः प्रकोप अधिको अवस्थामा आउन सहज हुन्छ तर कमजोर जीविकोपार्जन भएको परिवार वा समुदायलाई तुलनात्मक रूपमा कठिन हुन्छ।
- प्रकोप प्रतिरोधात्मक क्षमता (सबल जीविकोपार्जन, जोखिम तथा सम्बेदनशीलता न्यूनीकरण)ले प्रकोपसँगको सङ्कटाभिमुखतालाई कम गर्छ र आइपरेको प्रकोपको सामना गर्नसक्ने क्षमता बृद्धि गर्दछ।
- जोखिम न्यूनीकरण, प्रकोप पूर्वतयारीले क्षति हुनबाट जोगाउँछ, सम्भावित क्षति कम गर्न सकिन्छ साथै उद्धार र राहतमा गर्नुपर्ने कष्ट र लगानी कम हुन्छ।

जीविकोपार्जनका मुख्य आधारहरू

१. भौतिक आधार : भौतिक पूर्वाधारको अवस्था र त्यसमा व्यक्ति वा समुदायको सहज पहुँच। जस्तै: सडक, अस्पताल, सिँचाई संयन्त्र, विद्यालय, सुरक्षित आश्रय स्थल, संचार आदि।
२. सामाजिक आधार : नाता सम्बन्ध, सामाजिक सद्भाव, सहयोगी तथा सेवा प्रदायक सरकारी गैरसरकारी संघसंस्था आदि।
३. आर्थिक आधार : सबल आर्थिक अवस्था, बैंक तथा वित्तिय संस्थाहरु माथि पहुँच, आयआर्जनका विविध तथा सबल क्षेत्र र अवसरहरू आदि।
४. प्राकृतिक आधार : प्राकृतिक स्रोत जस्तै वन, जमिन, पानी र तिनीहरू माथिको पहुँच आदि।
५. मानवीय आधार : मानिसको शारीरिक तथा मानसिक क्षमता, ज्ञान तथा सीप आदि।

जीविकोपार्जनका केन्द्रित प्रकोप जोखिम न्यूनीकरणका केही क्रियाकलापहरू

- प्रकोप जोखिम न्यूनीकरण र प्रकोप व्यवस्थापन सम्बन्धमा समुदाय तथा सरोकावलाहरूको सचेतना, कार्यक्षमता र क्षमतामा अभिवृद्धि गर्ने ।
- सक्षम र प्रभावकारी पूर्व सचेतना र उद्धार प्रणालीको स्थापना र सञ्चालन गर्ने । प्राकृतिक स्रोत सम्पदाहरूको संरक्षण गर्ने ।
- दिगो, आत्मनिर्भर तथा प्रकोपबाट सुरक्षित विकास पूर्वाधारहरूको स्थापना र सञ्चालन गर्ने ।
- सङ्घट्टाभिमुख परिवारहरूलाई प्रकोपको जोखिम कम भएका तथा प्रकोप प्रतिरोध क्षमता अभिवृद्धि हुने आयआर्जनका विभिन्न अवसरहरू उपलब्ध गराउने ।
- बैकल्पिक जीविकोपार्जनका अवसरहरू निर्माण गर्न कृषि तथा गैर-कृषि क्षेत्रहरूमा आर्थिक विविधता सबल बनाउने । उत्पादनसम्बन्धी क्रियालापहरूमा उन्नत र उपयुक्त प्रविधिहरू प्रयोग गर्ने ।
- बजार, सेवा सुविधा तथा अवसरहरूमा प्रकोप सङ्घट्टाभिमुख तथा प्रभावित समुदायको पहुँच पुऱ्याउने ।
- प्रकोप व्यवस्थापनलाई विकास योजनासंग एकिकृत गरी केन्द्रिय, क्षेत्रीय र समुदायमा आधारित विकास प्रक्रियामा प्रकोप व्यवस्थापन प्रणालीलाई प्राथमिकता दिई लागु गर्ने तथा यसका लागि नीतिगत एवम् कार्यगत प्रणालीमा आवश्यक सुधार गरी कार्यान्वयन गर्ने ।

कार्यक्रमसम्बन्धी थप जानकारीका लागि

प्राक्टिकल एक्शन नेपाल कार्यालय

पण्डोल मार्ग, लाजिम्पाट, पो.ब.नं. : १५१३५, काठमाडौं, नेपाल

फोन : ०१-४४४६०१५, ४४३४४८२, फ्याक्स : ०१-४४४५९९५

इमेल : info@practicalaction.org.np

वेब : <http://www.practicalaction.org>

प्राक्टिकल एक्शन चितवन कार्यालय

विक्रम मार्ग, क्षेत्रपुर, भरतपुर २, चितवन, नेपाल

फोन : ०५६-५३२७४९

इमेल : info@practicalaction.org.np

वेब : <http://www.practicalaction.org>

